

rights and putting pressure on the government of the country, mostly by organizing the flow of written allocutions: letters, telegrams, faxes, postcards, emails – from citizens of various countries where the situation is characterized as one that requires the government take immediate action to correct it. AI activists hold public events, lectures, engaged in lobbying government institutions, actively cooperate with the media.

Thus, historical retrospective and current experience of public policy of the human rights international NGOs indicates the extraordinary role of civil society of the international human rights movement in solving human rights issues around the world.

Key words: international relations, international NGOs, global civil society, public policy, human rights, Amnesty International.

Надійшла до редколегії: 24.03.2014

УДК 323.1

А. І. Клюй

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА СУЧАСНОСТІ

Досліджено підходи та погляди щодо національної ідеї. Особливу увагу приділено концепції національної ідеї у творчості націонал-державників, зокрема С. Дністрянського та О. Ейхельмана. Також досліджено сучасні погляди стосовно структури та функцій національної ідеї.

Ключові слова: національна ідея, держава, історія політичної думки, національний характер, національна ідентичність

Проблема національної ідеї в українській суспільно-політичній думці та політологічному науковому дискурсі залишається актуальною як для політичної реальності, так і для політичного дискурсу. Сучасна українська національна ідея покликана осмислити місце, призначення і перспективу української нації на рубежі тисячоліть у контексті власного досвіду, світової історії та сучасних загальноцивілізаційних процесів і на цій основі об'єднати та консолідувати народні маси в єдиний національний організм задля використання нових надзавдань і викликів історії. Сьогодні можна констатувати, що уніфікованої і загальновизнаної національної ідеї в Україні не існує.

Проблематика національної ідеї досліджувалась у межах української соціально-політичної думки, зокрема, такими авторами, як П. Давидов, С. Дністрянський, О. Ейхельман, І. Кривонос, Ю. Левенець, В. Мармуров, М. Михальченко, В. Пасічник, Я. Турчин, М. Чупрій.

Метою даної статті є дослідження деяких аспектів наукового дискурсу щодо концепції української національної ідеї у творчості О. Ейхельмана та С. Дністрянського, а також сучасні підходи до дослідження національної ідеї.

Завданнями роботи – вивчити проблеми національної ідеї в працях націонал-державників, визначити основних напрямків сучасних досліджень національної ідеї, осмислити та інтерпретувати національну ідею, дослідити її структуру та функції ідеї в сучасних концепціях.

Національно-державницький напрям в українській політичній науці, що базувався на ідеї беззастережного визнання права кожної нації як історичної спільності на власну автономію і державну незалежність, найбільш повно виявився в дослідженнях, зокрема, академіка ВУАН С. Дністрянського та професора О. Ейхельмана [1]. Методологічною основою для обґрунтування концепцій державності їм послуговували: ідеї російської філософії природного права (О. Ейхельман), західноєвропейські федералістичні теорії правової держави (С. Дністрянський, О. Ейхельман). Водночас учені національно-державницького напрямку методологічно використовували у своїх концепціях теорії спілки і спільності Ф. Тонніса (С. Дністрянський), авторитету, автономії і автаркії держави В. Вундта (С. Дністрянський, О. Ейхельман), етичного мінімуму Г. Єлінека

(С. Дністрянський), живого права Г. Ерліха (С. Дністрянський).

Учені національно-державницького напрямку, обґрунтовуючи для України концепцію національної держави і право народного самовизначення, спиралися на свої дослідження історії національно-визвольного руху українського народу, його давніх демократичних традицій. Концепцію національної держави вони будували у формі внутрішньої сполуки народів (С. Дністрянський), федерації земель (О. Ейхельман). Основним критерієм історичної доцільності тієї чи іншої форми державного будівництва вони вважали інтереси нації і держави при домінанті суверенності нації над суверенністю держави. Захищаючи право українського народу на самовизначення в межах своєї власної етнічної території, вони вбачали в ідеях демократії та республікансько-демократичної державності основу життя української нації, визначали національну ідею і національну психологію як сутність нації, що скеровує народ на боротьбу з територіальними зазіханнями іншої держави. Вважаючи український народ окремою етнічною одиницею, вчені національно-державницького напрямку приділяли велику увагу державному будівництву України, використанню досвіду національно-визвольних рухів у інших країнах, переорієнтації національної свідомості, обґрунтуванню ролі Галичини як П'ємонту України.

Орієнтовані на загальнолюдські цінності цивілізації концепції С. Дністрянського та О. Ейхельмана сполучали в собі риси сучасного біхевіористського і традиційного підходів. Дослідження пропозиції С. Дністрянського щодо необхідності побудови України як суверенної національної держави (тобто держави, утвореної українським народом у результаті реалізації свого невід'ємного права на самовизначення та виключно в рамках власної етнографічної території). С. Дністрянський і О. Ейхельман зробили спробу підготувати проекти конституцій для України, врахувавши притаманні, на їх думку, українському народові національно-державні та етнопсихологічні традиції. Крім того, представники націонал-демократичного напрямку обґрунтовували концепцію федерації, яку намагалися поєднати з постулатом про право народів на самовизначення.

Базовими для націонал-демократичного напрямку були такі засади [2]:

- інтерес нації та держави - найвищий критерій історичної оцінки в разі домінування суверенності нації над суверенністю держави (за винятком позиції О. Ейхельмана);
- обґрунтування права українського народу на самовизначення в межах власної етнічної території;
- ідеї демократичного політичного режиму і республіканської форми правління як основи політичного ладу української нації;
- визнання національної ідеї та психології основою буття й сутності нації.

Водночас обстоювався погляд на національну ідею як на основний критерій за розмежування народу і нації, підкреслювалася необхідність проведення політики «дрібної праці» та утвердження ролі Галичини як П'ємонту України.

Особливо плідно державотворчу ідею розробляли представники української суспільно-політичної думки кінця XIX – першої третини XX ст., які внаслідок становлення радянського окупаційного режиму змушені були емігрувати за кордон. З-поміж них виділимо постать О. Ейхельмана – активного учасника українського відродження 1917–1920 рр., ідеолога національного визвольного руху, відомого правознавця і педагога.

Свої наукові пошуки О. Ейхельман присвятив дослідженню різних складників політичної системи суспільства та їх правовому оформленню. З-поміж них виділимо наукові праці, що розкривають принципи і зміст міждержавних відносин, проблеми організації державного управління, реформування органів місцевого самоврядування, розвиток правових і соціальних відносин у суспільстві, обґрунтування федеративних ідей державного устрою тощо. Окреслені наукові напрями були пріоритетними для О. Ейхельмана як у доеміграційний, так і в еміграційний періоди [3].

Окрім твердження О. Ейхельмана частково суперечать сучасним уявленням

про демократію як суспільний устрій. Ідеться про ідею сильної держави, введення плюральних виборчих голосів, спосіб вирішення мовного і релігійного питань, набуття і позбавлення українського громадянства і т. ін., що можна пояснити кризою європейської демократії, розвитком націоналістичних ідей і нереалізованим прагненням українців відновити власну державу на початку ХХ ст.

О. Ейхельман був прихильником багатовекторності в зовнішній політиці УНР, яка мала базуватися не тільки на принципах миру, партнерства, рівності, але й економічної доцільності та слугувати основою для реалізації українського національного інтересу. О. Ейхельман обґрунтував відокремлений тип державно-церковних відносин, за якого церква і держава – незалежні інститути, відносини між якими базуються на ідеї нормативності. Водночас визнання за Українською автокефальною православною церквою особливого статусу дає підстави стверджувати про часткову формалізацію вченим ідеї відокремлення церкви від держави, що значною мірою пояснюється тогочасними суспільно-політичними процесами і значущістю церкви для консолідації українського суспільства. Передумовою для становлення демократичних засад суспільства, держави та розвитку загальноєвропейського процесу О. Ейхельман вважав реалізацію принципу державного самовизначення націй. Пріоритетним для кожної нації він визнав право на самостійне державне існування, а політичне самовизначення українського народу – обов'язковою умовою на шляху до створення міжнародних союзів. Усвідомлення О. Ейхельманом змісту «українського питання» відбувалося поступово, що підтверджено запропонованою періодизацією основних етапів становлення і розвитку політичного світогляду мислителя [4].

Ще один представник націонал-державницького напрямку С. Дністрянський зазначає: «Якщо суспільний лад визнає комусь право до якоїсь речі, то він мусить за це признати відповідно до того другому право до іншої речі, тобто, хто має право жадати охорони від зв'язку мусить зі свого боку зробити все те, щоб зв'язкові уможливило цю охорону. Весь суспільний лад стоїть на таких відношенні взаїмних прав і обов'язків» [5, с.1].

Вчений віддавав перевагу домінантному становищу нації над державою. До основних елементів сутності нації він включав: людей, територію, народну культуру. Основою народного самовизначення повинна служити національна ідея, навколо якої об'єднується народ на боротьбу проти чужих територіальних посягань на основі усвідомлення ним спільної культури, традицій, звичаїв, мови. Реалізація національної ідеї можлива у двох формах, а саме прагнення до одної національної держави або національної автономії. Під національною ідеєю дослідник розумів психологічний чинник, який об'єднує всіх членів окремого народу без огляду на державні кордони, на основі усвідомлення ними спільної культури, традицій, звичаїв, мови і виявляє себе у прагненні народу до самовизначення.

Вченим був запропонований політико-правовий механізм вирішення національного питання в єдності з етнічним та соціальним. Соціальне, за вченим, – це наявні в суспільстві правові відносини та соціально-класова структура суспільства. До етнічного науковець перш за все зараховував мову, культуру, традиції, звичаї, особливості психології, свідомості.

Поряд з дослідженнями національної ідеї особливе місце посідає концепт національного характеру, який є одним із центральних для розуміння як нації, так і її державотворчих прагнень. У дослідженнях українського національного характеру зазначається, що її провідними підструктурами (ієрархічно вищими рівнями) є комплекси характерологічних рис, інтегрованих у факторах, яким можна дати такі умовні назви: «комунікабельність – романтичність», «вольовитість – волелюбність», «хазайновитість – набожність». Дякі суперечки поширені в науковій та публіцистичній літературі щодо уявлень стосовно ролі в українському національному характері низки характерологічних рис (анархічність, егоїзм, індивідуалізм, інтровертивність, сентиментальність тощо). Зокрема, дослідниця І. Кривонос [6] зазначає, що український національний характер існує у двох принципово схожих за змістовим наповненням, але не тотожних за структурою

версіях – чоловічій і жіночій. Також зазначається, що специфічним випадком відтворення досліджуваної структури може бути її подвоєння, внаслідок чого характер особистості набуває виразної амбівалентності. Аналізуючи емпіричні дані, дослідниця дійшла висновку щодо тенденції інволюції українського національного характеру, що спостерігається в окремих його репрезентантів.

Відродження національної системи освіти на підґрунті національних традицій та духовності є засобом формування нових поколінь представників українського суспільства, які розвиватимуть нашу державу особливим шляхом, практикуючи гармонійні відносини між собою та навколишнім середовищем. У філософії серця – духовна сила нашої нації. Якщо додати до цього сильну волю сучасних українців, ми зможемо об'єднатися у глобальну націю і збудувати державу миру та добробуту. Дух, як сила волі, заснована на народних традиціях, і духовність, як здатність творити добро у соціальній сфері – основа нової національної ідеї України [7].

На думку Л. Чупрій [8], національна ідея є формою національного інтересу, а він, у свою чергу, формою вираження необхідності. Форми ж вираження, а в нашому конкретному випадку – це національна ідея, не входять у базову структуру, але відбивають її зміст. Вивчення ж структуроформуючих факторів об'єктивного характеру дозволяє пояснити, з одного боку, процес зародження в глибинах політичного і економічного життя національних ідей, обумовлених складним комплексом суспільних умов і зв'язків, а з іншого – залежність структури національної ідеї від вимог суспільного розвитку, механізм «передавання» змісту базової структури в структуру національної ідеї.

У цій національній ідеї накреслюються шляхи практичного втілення ідеального об'єкта не тільки в політичну реальність, а й в економічну, духовно-культурну, історичну. Тут об'єктивне піднімається до рівня цілей, мотивів, ціннісних настанов соціальних суб'єктів. І ці цілі, мотиви, установки самі прагнуть стати об'єктивною реальністю, перетворитись на практичні завдання.

Національну ідею визначають як соціально-політичний, морально-етичний, а також психологічний феномен народного буття, менталітет народу, який згуртовує його в єдине ціле [9]. Національна ідея пов'язує такі проблеми, як національна ідентичність, національна єдність, національний характер, національна культура (традиції, мова, мистецтво). Національна ідея – консолідуєчий механізм для політичної нації. Процес вироблення національної ідеї дуже складний та суперечливий, він поєднує в собі процес спонтанної творчості, як народної (фольклор, національна культурна спадщина), так і елітарної (національна філософська спадщина), та цілеспрямованого пошуку політичною елітою раціональної програми державотворення. Процес формування національної ідеї, як і національної свідомості та самосвідомості, потребує дослідження та вдосконалення [10].

Національна ідея, на думку В. Пасічник, складається з таких елементів: національна ідентичність, національний ідеал, національний інтерес, національні цінності та пріоритети. Національна ідея відображає внутрішню єдність, спорідненість, окремішність і відмінність даного народу від інших народів, що лягло в основу його національної ідентичності як усвідомлення свого «національного Я». Отже, національна ідентичність є першим і, по-суті, центральним елементом структури національної ідеї.

Національна ідентичність і національне покликання взаємопов'язані поняття, однак національне покликання має свою специфіку: національна ідентичність дає відповідь на запитання «хто ми?», а національне покликання відповідає на інше запитання – «для чого ми у цьому світі?». Осмисливши своє національне покликання нація формує свій національний ідеал, що являє собою цілісний образ бажаного оптимального найдосконалішого суспільного і національного ладу, за якого найбільш повно реалізується потенціал нації та окремих її членів у всіх сферах життя.

Національний ідеал в основному визначає ієрархію національних цінностей

та систему національних пріоритетів. Вони формують життєві орієнтації для нації і людини у світі та є результатом поєднання власного та запозиченого загальнолюдського досвіду, що стало національним надбанням. У такому аспекті вдаль визначення української ідеї дав А. Фартушний: «Українська національна ідея – це ієрархизована система духовних вартостей, що об'єктивно склалася у процесі етногенезу й націогенезу автохтонного населення Подніпров'я і Подністров'я і котра адекватно відображає реальні умови існування цього населення, має конструктивний потенціал, творчий (а не руйнівний) характер та скерована в майбутнє як модель суспільної організації, що спроможна і покликана забезпечити незалежній Україні належне місце у сучасній та майбутній світовій спільності» [11, с. 29].

Національні інтереси – це усвідомлені на основі національних цінностей і пріоритетів національні потреби, які виступають як мета і основний мотив усієї життєдіяльності нації. Отже базою для формування національних інтересів виступають національні вартості та національні потреби. Якщо національні вартості переважно формуються в узагальнених морально-етичних (та ін.) категоріях (наприклад, Бог, Україна, добро, демократія), то національні інтереси тісно пов'язані з конкретними щоденними життєвими потребами і проблемами, які виникають при їх задоволенні.

О. Забужко зазначала, що рідко який видатний український мислитель не торкався української національної ідеї, однак і досі у вітчизняній науці національна ідея не набула чіткої кристалічно-понятійної форми як певної теоретико-методологічної системи [12, с.11].

Є. Бистрицький зазначає, що в кінці ХХ ст. в Україні закріплюється модель етнонаціональної легітимації влади, або, спрощено, етнонаціональна модель української державності. «Етнонаціональна модель виходить з того, що міжлюдська єдність вже існує: це наша, українська соборність, духовність, спільність. Адже нація як така – це духовно-кровна спільнота, вже (історично та життєво) пов'язана з собою вузлами традиції, спільної історичної долі, мови, релігії, звичаїв, походженням, територією, одною волею. Тому держава й потрібна лише як зовнішня сила, що мусить захистити вже наявну спільність людей, справжніх громадян. Й чим сильніша, міцніша держава, влада, вміння примусово відстоювати вже наявну етностійкість, тим ця держава краща. Сильна держава – природне гасло такої моделі» [13, с.38].

На думку В. Крисаченко, принциповою рисою української національної ідеї повинен бути її творчий характер. Це мотивується необхідністю налагодження конструктивного діалогу між традиційними для українського суспільства цінностями й культурними інноваціями, спричиненими глобалізаційними процесами. Саме завдяки діалогу між традиціями й інноваціями, який сприятиме конструктивному синтезу ідей, стратегій, теоретичних розробок альтернативних, а іноді й протилежних ідеологічних напрямів, можлива консолідація українського суспільства та утвердження політичної нації, подальший демократичний розвиток [14, с. 209–213].

Проблема національної ідеї посідає особливе місце в процесі державотворчості. Незважаючи на складність у дослідженні проблеми національної ідеї, навіть у визначенні поняття національної ідеї, пошуки її продовжуються. Аналізуючи підходи до національної ідеї, можна зробити висновки, що національна ідея необхідна та витребувана в процесі національної державотворчості. Вона складається з таких елементів, як національна ідентичність, національний ідеал, національний інтерес, національні цінності та пріоритети, національне покликання, національний ідеал, а також національний характер як набір специфічних психологічних якостей даного народу.

Бібліографічні посилання

1. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) [Текст] / Ю.

Левенець. – К. : Стило, 2001. – 585 с.

2. Основні напрямки наукових досліджень О. Ейхельмана: шлях до формування державницького ідеалу [Текст] / Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип. 22. – 2010.

3. Клуний П. Наукова діяльність О. Ейхельмана [Текст] / П. Клуний // Суспільство. – Прага, 1926. – Ч. 3–4. – С. 174–177.

4. Турчин Я.Б. Державотворчі ідеї О. Ейхельмана: еволюція інституційних вимірів політики [Текст] : автореф. дис... д-ра. політ. наук 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Я. Турчин. – Л., 2011. – 22с.

5. Дністрянський С. Загальна наука права і політики [Текст] / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – 393 с

6. Кривонос І.В. Психологічна структура українського національного характеру: реконструкція за творами художньої літератури [Текст] : автореф. дис... канд. психол. наук. 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи / І. Кривонос. – К., 2008. – 24с.

7. Михальченко М.І. Українська національна ідея як регулятивна сила в загальнодержавному і регіональному масштабах [Текст] / М. Михальченко // Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне : зб. ст. – К. : Світогляд, 2005. – 186 с.

8. Чупрій Л. Національна ідея як чинник консолідації української політичної нації [Текст] / Л. Чупрій // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2012. – № 2 (58). – С. 230–245.

9. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітичний аналіз [Текст] / І. Кресіна. – К. : Вища шк., 1998. – 392с.

10. Пасічник В. Суть та структура поняття «національна ідея» / В. Пасічник // Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні : колективна моногр. – Л., 2001.

11. Фартушний А. Національна ідея як динамічна система духовних вартостей [Текст] / А. Фартушний // Українська національна ідея: реалії та перспектива розвитку. – Л., 1999. – Вип. 1. – С. 29.

12. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст [Текст] / О. Забужко. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 11.

13. Бистрицький С. Національна ідея і громадянське суспільство в українському державотворенні [Текст] / С. Бистрицький // Моделі державності та державного устрою України на порозі XXI століття : матеріали наук.-прак. семінару. – К., 1996. – 29 січ. – С. 36–40.

14. Крисаченко В. Українська ідентичність [Текст] / В. Крисаченко // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 209–213.

Клюй А. И. Украинская национальная идея как проблема общественно-политической мысли: начала XX ст. и современности

Исследованы подходы и взгляды относительно национальной идеи. Особое внимание уделено концепции национальной идеи в творчестве национал-государственников, в частности С. Днистрянского и О. Эйхельмана. Также исследованы современные взгляды относительно структуры и функций национальной идеи.

Ключевые слова: национальная идея, государство, история политической мысли, национальный характер, национальная идентичность

Kluy A. Ukrainian national idea as a problem of the social-political think: beginning XX centuries and presence.

The article is devoted the approaches and views as to the national idea research. Special attention is paid to the national idea concept in the works of the national-statements, especially S.Dnistryanski and O.Eyhelman. Also the present view on the structure and functions of the national idea is conducted.

The problem of the national idea has a special place in the state building. Despite the difficulty in the study of the national idea, even in the definition of the national idea, the search for its continues. Analyzing approaches to national idea, it can be concluded that the national idea is necessary and required by the process of national state building and consists of elements such as national identity, the national ideal, national interest, national values and priorities, national calling, the national ideal, as well as the national character set of specific psychological qualities of the people.

Key words: national idea, state, the history of the political science, national character, national identity

Надійшла до редколегії: 1.03.2014